

Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча “Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы” деген темада филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазган диссертациялык илим изилдөө ишине

Пикир

Кыргыз тилинде тексттин илимий изилдөөлөрдүн объектиси катары колго алынып келе жатканы акыркы бир нече онжылдыктардан берки эле мезгилди камтып, мына ушул багытта иш бир топ арбын жүрүп келе жатат. Пикир алышуунун куралы катары тилдин изилдениши чынында эле тексттин ар тараптуу иликтениши менен ишке ашары белгилүү. Ошентип бул багытка кыргыз окумуштууларынын кызыгууларынын артып келе жатканы байкалууда. Филология илимдеринин кандидаты, доцент Н. А. Бийгелдиеванын илимий изилдөөлөрү кыргыз тил илиминдеги текст маселесине тереңдете киришип, көркөм тексттин ички түзүлүшүндөгү деталдарга анализ жүргүзүлүп, сюжетти байытып чыгармадагы окуялардын өсүп-өнүгүшүнө тиешелүү кошумчаларга арналгандыгы менен оюбузду өзүнө тартат. Кыргыз лингвистикасына тексттин, болгондо да көркөм тексттин ички түзүлүшүнө арналган изилдөөлөрдүн актуалдуулугунда шек жок. Анткени мындай темага киришип, атайы илим изилдөөгө багыт алган талапкер азырынча чыга элек.

Изилдөөчү өзүнүн алдына көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категорияларын азыркы кыргыз тилинин материалдарынын, көркөм чыгармалардын үлгүлөрүнөн мисалдарды алып талдап чыгууну максат кылып коюп, изилдөө иштерин аткарууда конкреттүү негизги милдеттерин аныктап чыгат.

1. Изилдөөнүн темасы жана актуалдуулугу. Диссертант Н. А. Бийгелдиева кыргыз тилиндеги текст маселесинин изилденишине тереңдеп кирип, көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категория маселелерин кыргыз тилинин материалдарынын негизинде изилдеп чыгууну алдына максат кылып коюп ишке киришкендиги анын темасынын азыркы кыргыз тил илиминдеги актуалдуу маселелердин бирине кайрылгандыгы деп эсептөөгө негиз бар.

Кыргыз тил илиминде текст маселесинин изилденишинин бир топ ийгиликтерге жетишкендигине карабастан кыргыз тилиндеги көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориялары али лингвистикалык планда атайы колго алынып илимий изилдөөнүн темасы катары иликтене электиги диссертанттын максат, милдеттеринин азыркы кыргыз тил илиминдеги актуал маселеге киришкендигинен кабар берет. Диссертанттын

бул темага чочуркабай, жүрөксүнбөй белсене киришкендигин белгилегибиз келет.

2. Проблеманы изилдөөнүн абалы жана изилдөөнүн жаңылыктары.

Тексттин түрлөрү бар, илимий баяндама, публицистикалык, расмий документтик, көркөм сөз ж.б. Көркөм текст жаратылыш көрүнүштөрүн, объективдүү дүйнөнү окуганга эстетикалык ыракат тартуулай тургандай кооздуктар, кайсы бир деңгээлде байкалбас жасалмалуулук менен апыртмалуулуктардын жымсал айтылыштары да колдонулуп, тил каражаттарын окурманды сыйкыр дүйнөгө жетелеп тартып алар сөз күчүнөн пайдаланып, айтыла турган ойду окурмандын делебесин козгоп таамай жеткирет. Мына ушундай ары көркөм, ары жеткиликтүү таамай айтылган тексттерди ретроспекция жана проспекция категорияларынын тажрыйбаларынан туруп иликтеп изилдөөлөр жүргүзүлгөн.

Диссертациялык иштин илимий жаңылыктары болуп, 1) теманын кыргыз тил илиминде алгачкы болуп атайы лингвистикалык максатта изилдениши, кыргыз тил илиминдеги текст изилдөөлөргө ретроспекция жана проспекция түшүнүктөрүнүн жайылтылышы, 2) көркөм тексттеги коммуникативдик-стилистикалык милдеттерге, грамматикалык каражаттардын убакыт бирдигиндеги көрүнүштөргө, ар кандай карым-катыштардын негиздерине фактылык материалдардын алкагында талдоолордун аткарылышы, 3) көркөм тексттин мазмундук-маанилик деңгээлине, функционалдык семантика-стилистикалык өзгөчөлүктөрүнө тексттеги фактылык материалдардын ретроспекция жана проспекция категорияларынын тажрыйбаларынан туруп талдоолордун ишке ашырылгандыгы эсептелет деген ойдобуз.

3. Изилдөөлөрдүн теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү.

Диссертациялык иште көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категорияларын изилдөөдөн чыгарылган натыйжалардын лингвистикалык илим изилдөөлөрдү аткаруучулардын (студенттердин, магистранттардын, аспиранттардын ж.б.) колдонууларына пайдалуулугу иштин маанилүүлүгүнөн кабар берет. Диссертациялык иштеги изилдөөлөрдөн, талдоолордон чыгарылган корутундулар, натыйжалар көркөм текст менен иш алып бара турган адистердин текст, тексттин теориялык маселелери боюнча билимдерин арттырып, алда канча тереңдете маалыматтарды бере алат. Чыгармага ретроспекциялык жана проспекциялык маалыматтарды киргизүүнүн ыкмалары боюнча да маалыматтарды берип, көркөм чыгармалардын жаралышынын методологиялык негиздери боюнча да автордук билимдердин жогорулашына кызмат кыла алат.

4. Диссертациялык иштин илимий-практикалык мааниси.

Ретроспекция жана проспекциянын каражаттарын автордун билгичтик менен

ыктуу колдоно билүүсү үчүн көркөм текст жаратуучуларга, көркөм чыгарманын авторлоруна жана ошондой эмгектерди редакциялоочуларга керектүүлүгү диссертациялык иштин илимий-практикалык маанилүүлүгүн айтып турат. Жогорку окуу жайларындагы окутулуп жүргөн “Текст таануу”, “Кеп маданияты”, “Стилистика”, “Текстке лингвистикалык талдоо”, “Көркөм чыгармага лингвистикалык талдоо” өңдүү курстардын иштелип чыгышына, окутулушуна, бул курстар боюнча окуу-методикалык комплекстердин да иштелип чыгышына пайдасы тийбей койбойт. “Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориялары” тууралуу атайын курстарды иштеп чыкса да кесиптик жогорку билим алуучулардын адистиктеринин көтөрүлүшүнө оң таасирин тийгизе алат.

5. Изилдөөчүнүн алдыга коюлган проблеманын чечилишиндеги салымы. Диссертант өзүнүн алдына коюлган максатын, милдеттерин аныктап, изилдөөлөрүн салттуу методдор менен иштеп, көркөм тексттин тутумундагы анын көркөмдүк жана жалпы сюжеттин маанисине кыйыр түрдө болсо да кошумчалана турган деталдардын колдонулушуна байланыштуу маселелерди терең изилдеп ишти баштаган. Талдоолорунда ретроспекциялык тилдик айтылыштарга азыркы кыргыз көркөм сөз өнөрүнөн конкреттүү мисалдарды мол келтирип, аларга лексика-грамматикалык терең талдоолорду жүргүзүп иликтеп чыккан. Ошону менен бирге келечекте алдын ала эмне болорун билдирген маанидеги абсолюттуу түшүнүктү өз ичине камтыган кошумчалардын маанисин, жалпы текстке кошумчаланган проспекциялык материалдарга карата иликтөөлөрүн ишке ашыра алган. Диссертанттын мына ушундай талдоолорундагы, иликтөөлөрүндөгү ойлорунун натыйжалары, чыгарылган тыянактары проблеманын чечилишиндеги автордук жекече салым катары каралууга тийиш.

6. Иштин жаңылыктары менен чыгарылган натыйжаларынын ишенимдүүлүгү. Текст маселесине тереңдеп кирип, андагы окуялардын кандай болуп өнүгө тургандыгы тууралуу алдын ала билине тургандай сюжеттик кошумчалардын, проспекциялык материалдардын жана мурунку маалыматтарга таянуу менен жаңы маалыматтардын кошулушуна карата аткарылган изилдөөлөрдү жүргүзгөнү чыгарылган тыянактарынын ишенимдүүлүгүн тастыктайт. Диссертацияда Ч. Айтматовдун “Кылым карытар бир күн” романынан, К. Жусубалиевдин “Муздак дубалдар” романынан келтирилген мисал-материалдар боюнча лексика-грамматикалык иликтөөлөрүндө, талдоолорунда айтылган орундуу ойлору көбүнчө акылга сыярлык болуп ишенимдүү чыккан. Изилдөөлөрдүн натыйжасында чыгарылган тыянактары, текст, текстке талдоолорду жүргүзүүгө байланыштуу дисциплиналарды окутууда кеңири пайдаланылса боло тургандыгы бизди ынандырды. Изилдөөлөрдүн натыйжалары басма иштеринде көркөм чыгармаларды редакциялоолордо, текст менен

иштегендерге, окутуучуларга да пайдасы тийбей коё тургандыгын белгилегибиз келет.

7. Диссертациянын мазмунун, тыянактарын баалоо. Биз карап чыккан диссертациялык иш автордун өзүнө гана тиешелүү илимий стилде аткарылган. Көркөм тексттеги ретроспекция, проспекция категориялары боюнча конкреттүү чыгармалардан алып талдаган мисалдары, талдоолордон, иликтөөлөрдөн чыгарылган корутунду-тыянактары, мисал-материалдардын маанилерине карата жүргүзгөн изилдөөлөрү көбүнчө акылга сыярлык болуп аткарылып, белгилүү деңгээлде ийгиликтердин жаралган жайлары бар. Көркөм тексттеги ретроспекция категориясынын деңгээл түзүлүшү боюнча талдоолорун таблицалар түрүндө да (дисс. 119, 125, 133, 135, 136, 138, 147, 156-157-беттер) көрсөтүп түшүндүрмөлөр берген. Ар бир баптын аягында кыскача тыянактар чыгарылып аларда иликтөөлөрүнүн, талдоолорунун, изилдөөлөрүнүн натыйжа-тыянактары толук камтылган.

Бул диссертациялык иштин натыйжалары, чыгарылган корутундулары ар кандай көркөм тексттердин жазылышында алардын көркөмдүк бийик сапатынын жана таасирдүүлүктөрүнүн арттырылышына да пайдасы тийбей койбойт деп эсептейбиз.

8. Илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү. Лингвистикалык салттуу жана бир нече методдордун жетекчиликке алынып изилдениши автордун ийгиликтерине өбөлгө болгон. Н. А. Бийгелдиева илим изилдөө ишин жазуу менен өзүнө гана таандык илимий стилдик жолду таба алган. Айрым бир мүчүлүштүктөрүнө карабай диссертанттын стилинде нукура өзүнө тиешелүүлүктүн бар экенине ынандык. Дасыккан лингвист болуп калыптанганын белгилөөгө милдеттүүбүз.

Диссертациялык изилдөөдөгү баяндоолор, талдоолор, иликтөөлөр логикалык ырааттуулукта, жөнөкөйдөн татаалга карата багыт алгандыкта аткарылганын байкоого болот.

Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориялары боюнча аткарылган бул иш аяктаган, алдына коюлган максатына жете алган иш деп баалоого арзыйт. Ар бир баптын аягында чыгарылган жыйынтыктары, тыянактары, жалпы корутундулары диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын чагылдыра алат. Диссертациянын авторефераты иштин мазмунун толук камтый алган.

9. Сын-пикир жана сунуштар. Диссертациялык ишке карата айтар айрым бир төмөндөгүдөй ойлор бар.

1. Көркөм текст дегенде көбүнчө поэзияны түшүнүп айтабыз. Элдик оозеки чыгармаларды көпчүлүк элдер “Элдик оозеки поэтикалык чыгармалар” деп айтат. Ушунчалык жакшы талданып аткарылган илим изилдөөдө поэтикалык чыгармалардан да мисалдар алынып иликтенип, талдоого алынса жакшы болор эле.

2. Диссертацияда көркөм тексттин үч деңгээли тууралуу сөз кылат да, аларды “лексикалык, синтаксистик, композиционалдык-синтаксистик” (дисс. 76-бет), деп жазат. Бул жерде диссертант тилдин адамзаттын пикир алышууларын тейлөөдөгү негизги грамматикалык категорияларын эске албай калган (балким, унутуп калгандыр). Тил жалаң эле лексикалык, синтаксистик маанилер менен карым-катыштарды тейлей албайт. Жөндөмө, таандык, жак, сан, чак, мамиле, ыңгай ж.б. грамматикалык категорияларсыз коммуникациялык милдеттерди аткара албайт. Лексикалык гана эмес, лексика-грамматикалык маанилер тилдин коммуникациялык улуу милдетинин аткарылышындагы негизги каражаттар болуп саналат.

3. Анча-мынча каталарга жол берилген, кыргыз тили адистиги боюнча жазылган илим изилдөөлөрдө грамматикалык каталар дээрлик болбош керек. Мисалы, диссертациянын 166-бетинде “*Демирүз*” программасын жараткандардын мурда болуп көрбөгөндөй түпкү билгичтиги жана көсөмдүгү... жана “*Демирүз*” программасы кылымдын космологиялык проблемаларынын..., деп жазылганын байкадык. Булардын кайсынысы туура? Автор чыгармасын принтерден чыккандан кийин кайра бир сыйра тыкыр карап чыгышы керек.

4. Акыркы жылдарда библиографияда өзгөрүүлөр болуп, ар бир адабиятка “[Текст]” деген кошумчаны жазып калышты. Бул эмгекте да ошол талап колдонулган, бирок “**Пайдаланылган адабияттардагы**” 14, 29, 30, 115 жана 242 адабияттарда “[Текст]” деген кошумча жок. Анан дагы библиографияда айрым бир адабияттардын алфавиттик катар тартипти сактабаган көрүнүштөр да бар. 216-беттеги адабияттар жана 115, 116 адабияттар алфавиттик тартипти бузуп турат.

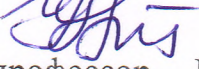
Диссертациялык иштеги булар сыяктуу мүчүлүштүктөр олуттуу мүчүлүштүктөр болуп эсептелбейт. Ошондуктан иштин жалпы баалуулугуна таасирин тийгизе албайт деп ойлойбуз.

Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча “Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы” деген темада филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн аткарылган диссертациялык ишине төмөндөгүдөй квалиметриялык матрица түзүп бааладык.

№	Баалоо параметри	10	9	8	7	6	Баары
1	Актуалдуулугу	+					10
2	Проблеманын изилдениш абалы жана изилдөөнүн жаңылыктары		+				9
3	Изилдөөлөрдүн теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү		+				9
4	Диссертациялык иштин практикалык мааниси			+			8
5	Изилдөөчүнүн алдыга коюлган проблеманын чечилишиндеги салымы		+				9

6	Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары		+			9
7	Иштин жаңылыктары менен чыгарылган натыйжаларынын мааниси	+				10
8	Алынган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси		+			9
9	Диссертациянын мазмунун, тыянактарын баалоо		+			9
10	Илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү			+		8
						90

Жыйынтыктап айтканда, Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча ” Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы” деген темада филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн аткарылган диссертациялык иши КР ЖАКтын докторлук диссертацияларга койгон талаптарына жооп берет. Н. А. Бийгелдиева филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасына татыктуу.

Расмий оппонент - **Абдувалиев Ибраим**, филология илимдеринин доктору, профессор. Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети.

Филология илимдеринин доктору, профессор **Ибраим Абдувалиевдин** колун тастыктаймын
 Б. Осмонов атындагы ЖАМУнун окумуштуу катчысы **Бирисбай кызы Салима** “14” март “2025” жыл.

